

FRANZ WERFEL: VERDI REGÉNYE A NARRATÍV TARTALOMELEMZÉS TÜKRÉBEN

Verdi életművét többen feldolgozták, sok szempontból elemezték. Mindegyik méltatásból az alkotó ember dicsérete tűnik ki, aki az idők folyamán annyira része lett életünknek, hogy talán nincs is művelt ember, aki valamit ne tudna a nagy zeneköltőről. Dallamai népszerűek, de a "vájtfülűek" számára ennél sokkal többet mond a Verdi életmű. Motívumait sohasem a véletlen diktálta, mindig igyekezett értelmet adni azoknak, a zenei ábrázolás gazdag eszköztárát használva.

Ha meg akarjuk érteni a zeneszerző zsenialitását, akkor műveinek mélystruktúráját kell értelmeznünk, rejtett üzeneteit kell megfejtenünk. A jellemrajz, a helyzetfestés, a drámai szerkesztés, a vezérmotívum-rendszer feltárása segít többek között ebben. Mindezek mögött azonban ott van Verdi, az EM-BER, a maga nagyszerűségében, esendőségében, félelmeivel, vívódásaival, és előre tekintő, optimista gondolkodásával.

Verdi élete sokakat megihletett, rendkívül érdekes e sorban Franz Werfel: "Verdi- Az opera regénye" c. műve, amely egyedülálló írásművészettel örökíti meg az idős zeneóriás velencei látogatását. Ez az élet-epizód pregnánsan magában hordozza az életsors valamennyi jellemzőjét, megrajzolja Verdi gigantikus emberi - művészi arcképét. A regényben megfigyelhető a hagyományos elbeszélő technikával megvalósított, összefüggő és lendületes cselekményvezetés, a dialogikus struktúra, a szimbolikus utalásokban gazdag nyelvezet.

A következőkben a Verdi regény narratív elemzése alapján mutatjuk be a nagy zeneköltő életútjának egy kis szegmensét, azzal a céllal, hogy rávilágítsunk az életesemények érzet és identítasalakító jellemzőire.

A módszer lényegéről röviden annyit, hogy a biográfiák, illetve a biografikus jellegű életesemény-leírások narratív (elbeszélő) elemzése lehetőségét teremt a "mélystruktúra" feltárására, az intencionális cselekvés és a paradigmikus gondolkodás összefüggéseinek feltárására (célra irányuló ill. oksági cselekvés egymásmellettsége). A narratív koherencia az összetartója az eseményeknek, amely az idősíkokat is váltva vezet be Verdi világába. Az "én-elbeszélések" (self-narratives) elvontságát a módszer az életesemények, a jelentős események, az élet-témák, az életút mérleg, az élettörténeti forgatókönyv segítségével teszi pontosabbá, kézzelfoghatóbbá. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az egyéni élettörténet koherens elbeszélő alakza-

tokká szervezhető, amelyben az "énérzet és az identitás kontinuitása nyomon követhető. A Werfel regény kiváló lehetőséget teremt arra, hogy a kiválasztott életszakasz jellemző eseményein keresztül a változó hangsúlyú élettörténeti narratívumokat áttekintsük, s ezáltal közelebb jussunk a Verdi kép mélyebb értelmezéséhez.

Az elemzési eljárás kvantitatív alapokon indul, amely az életesemények típusainak megfelelően megszámlálja az adott életszakaszban a koherens, egyedi, epizodikus és jelentős eseményeket. Érdemes egy kis kitérőt tenni a jelentős életesemény fogalmát értelmezendő.

A jelentős életesemény értelmezési keretei:

- szubjektív ítélet,
- az élettörténet kontextusába való illeszkedés,
- jelentéstulajdonítás, fontosság,
- összegező erő,
- egyéni érintettség,
- értelmezés, jelentésalkotás,
- én érintettség intenzitása ,
- adaptív érték /biztonságnövelő -fosztó/,
- önreflexió,
- sorsfordító jelentőség,
- önértékelési dinamika ,
- öngazolás,
- énerősítés,
- viselkedés-szervezési biztonság.

Az életesemények , sorseseemények, a megélt életvalóság megítélése tehát racionális alapon megfogalmazott célok, kívánatos személyiség- sztereotípiák, koherens élettörténeti narratívum alapján közelíthető meg.

Ezek az adatok a tartalmi elemzést akkor teszik lehetővé, ha a reliabilitás és validitás /megbízhatóság - érvényesség/ köntösébe öltöztetjük, azaz más módszerekkel gyűjtött adatokkal összevetjük. A narratív tartalom-elemzés több szempontú és célú felhasználhatóságából a szövegkutatás és reprezentációkutatás módszereit választottuk ki.

A regény a vizsgált időszakban tíz jelentős életeseményről számol be. Valamennyiben Verdi "in situ" jelen van , interakciós pozíciói, a környezetének tagjaival való kapcsolatai azonban változóak. Emeljük ki a regényből azokat a jeleneteket, amelyek a nagy német zeneköltővel, Wagnerrel való találkozásának jellemző példái. Mindjárt az első fejezetben, amely a "Koncert a Teatro Fenicében" címet viseli, megtörténik Verdi első találkozása Wagnerrel. Előzőleg azonban az örrel, Darioval beszélget azokról a változtatásokról, amelyet az éppen ott a szimfóniáját vezénylő német mester, Wagner kíván újításként behozni. Kettőjük dialógusára a folyamatosság és meg-

szakítottság jellemző, A maestro figyelme el-elkalandozó, míg az őt a régi ismeretség okán szóáradattal árasztja el Verdit, nem egyszer a redundancia hibájába esve.

Verdi mindig idegenkedett a német zenétől, nem érzi az olasz népjellemhez közelállónak. Ugyanakkor látja, hogy mennyire körülrajongják Wagnert, s jöllehet gyorsan távozni szeretne, mégis marad. Látva, hogy Wagner közeledik, egy ajtómélyedésbe húzódik. A találkozás azonban elkerülhetetlen.

"E pillanatban Wagner közvetlenül a maestro ajtómélyedése előtt állt meg. Valaki franciául szólt hozzá, s a mester készségesen válaszolt franciául. Egy kifejezést keresve elfordította a fejét s megpillantotta ott fenn a homályban álló férfiút. Verdi hirtelen megváltozott. Eltűnt a derűs, szelíd kifejezés, melyet a kor varázsolt vonásaira. Az ifjabb évek szikár, komor férfifa állt ott. Nagyon kék, mélyenfekvő szeme hidegen nézett, minden vonásán ott lappangott egy erős fajta érzékenyen veszedelmes volta. A két férfi szeme találkozott, a pillanat esemény volt." ¹

Az író fantasztikus láttató erővel ábrázolja a két zeneóriást. A találkozás pillanata meghatározó Verdi számára. Az ellesett életpillanat a szelíd, gondolkodó Verdiből a harcos, az önmagát és a küzdelmet felvállaló emberré válást mutatja be.

"Wagner olyan emberi arcot pillantott meg, amelyet nem ismert. Egy ropantul idegen arcot, amelyen nem volt hatalma, egy keményen elzárkózott arcot, amely nem tárult hízelegve elébe, ... Büszke és megközelíthetetlenül magányos szemsugarat látott, könnyed erőt, amely nem kívánczolt feléje, s amely rejtett hódítóvágy nélkül is: volt és hatott.

Verdi először egy kérdő, megdöbben s mintegy megzavarodott pillantást fogott fel. Ám tüstént eltűnt a gátlás s fellobbant a szemnek eredendő sugárzása: megejtő hívás, befonó udvarlás, valami asszonyian hatalmas, örökkön viharzó, önmagán föllelkesült néma hívás: "Add meg magad nekem" "

A maestro még mozdulatlan állt a helyén. Arca ismét higgadtan jóságos öreg arc volt. A megejtettség visszfénye a kedves vonásokon fokozatosan elhalványult." ²

Fent leírtak egy háttéreseménybe ágyazott jelentős életesemény kezdetét mutatták meg. Az örrel való találkozás keretet adott a maga verbális kommunikatív elemeivel a tényleges, fontos életeseményhez, amelyben a közlések kizárólag a nonverbalitás szintjén zajlottak.

A narratív koherencia főbb elemei az "én elbeszélés" síkjai, az egymás után következő epizódok. Figyelemre méltó, ahogyan az író a makroszerkezetbe, a cselekményszövevénybe beépíti az egyes epizódokat. A visszatérő elemek: a vágy és a szorongás, a kishitűség és a kételkedés mellett megjelen-

¹ Franz Werfel: Verdi Az opera regénye. Zeneműkiadó. Bp. 1959. 14. p.

² Franz Werfel: i. m.: 14-15. p.

nek az önelfedő és az önmagát megmutató magatartás elemei is. Verdi kétségek között van saját művei értékét illetően, úgy érzi gyűlöli Wagnert, amiért zenéje köztetszésre talált, ugyanakkor, mint "lepentő a gyertyafény körül" köröz Wagner körül, félve és remélve a Vele való találkozást.

A regényben megfigyelhetjük az életesemények különböző mintázatait: a mester és az ör hierarchikus, tiszteleten és megbecsülésen alapuló viszonyát, a két maestro enigmatikus kapcsolatát, a véletlen találkozás toposzát is beépítve a jelenetbe.

A regény egészében a narratívum a kontinuitást biztosítja, de retrospektív elemek is megjelennek. A visszatekintés funkciója a múlt élményeinek a megszűlt valóság szintjén való megjelenítése, amely Verdi életmintáinak felszínre hozását jelenti. Ilyen pl. szegény származásának, kezdeti küzdelmeinek felelevenítése. Ezek között az események között vannak értékfosztó, biztonságfosztó, inkoherens események, de énerősítő, biztonságnövelő, adaptivitást segítő történések is.

A Wagnerrel való találkozás sokáig foglalkoztatja Verdit. Gyors életút-mérleget készít. Légy hű magadhoz! gondolja, de nem hagyja a gondolat nyugodni, hogy minden bajának Wagner az okozója. Tulajdonképpen azért jött Velencébe, hogy lássa Wagnert. - eszmél rá.

"Vajon csakugyan a beteg barátom miatt jöttem Velencébe? Nem vonzott-e ide másvalami? Nem tévesztem-e meg önmagamat? ..." ³

Amikor a gondolában meglátja Wagnert és feleségét, akkor döbben rá, hogy:

"Ez tehát az az ember, kinek neve, működése, léte, ezer árnyéka húsz év óta üldözi. ... Bárhol olvasott ezekben az években csak egy szót is a maga művészetéről, mindenütt ott volt kimondottan vagy elhallgatva Wagner neve, hogy kioltsa az övét." ⁴

Gondolataiban olyan messze jut, hogy maga is megrémül. Itt tudatosodik benne az a féltékenység, amely ádáz gyűlöletbe csap át. Verdi mintha nem ismerne magára. Valóban féltékeny? Valóban lejárt az ő ideje? Semmit sem ér az amit eddig alkotott? Tényleg ez az ember minden bajának oka? Az a zene és dallamvilág a jövő zenéje, amely mellözi a harmóniát? El kell vetni mindazt, amely az embernek megnyugvást ad? Ez az ember valóban a legrosszabbat érdemli - jut el gondolataiban idáig.

"Olyan közel van, hogy megölehetném! Megdöbbenve és megszégyenülten hanyatlott vissza az ülésre." ⁵

A gondolatok azonban szédületes sebességgel követik egymást, s mintha lecsendesülne Verdi háborgása, bár ez még nem az igazi belenyugvás elfogadás. Az első lépést azonban megtette az önelfogadás felé.

³ Franz Werfel: i. m. : 17. p.

⁴ Franz Werfel: i. m. : 18. p.

⁵ Franz Werfel: i. m. : 19. p.

"Én Verdi vagyok, s te Wagner. ... Mindketten öregek vagyunk, Egyazon évben születtünk. Ő uralkodik és ő a mozgató erő. Én félnék és néma vagyok, még ma is a roncolei falusi kuvasz." ⁶

A Verdi szájába adott monológban felsejlik számos olyan életesemény, amelyek ugyan epizodikusak, de mégis összegeződve sorsfordító események. Verdi életút-mérlege igencsak negatív, művészi - önértékelési válságban van, elbizonytalanodott pályája eredményeiben.

A narratív koherencia legfontosabb eleme a kiemelt részletben, hogy többnyire Verdi szemével láttat az író, de amikor Werfel jellemzi szereplőit, kiderül, hogy ő is Verdi szemüvegén keresztül néz.

"Wagner felesége balján ül, feje kiugró koponyaalkatával, a holdfény bozorkányosan gonosz árnyékelosztásában embriószerűvé vált. Szempillái lecsukódtak. eltűnt az iménti hatalmas életerő, amelytől túligényelt gép módjára vibrált a fej, eltűnt a minden vonzásában rejtőző szerelmes mohóság, a megejteni és győzedelmeskedni akarás." ⁷

Tíz év hallgatás után Verdi ismét munkálkodni kezd. Velencébe utazik, s a Lear király partitúráján kezd dolgozni. Értelmezi, elemzi, szinte megkoreografálja a felvonásokat. S közben állandóan vívódik. Hosszú művészi válságának tetőpontja ez az időszak, amelyben "villanófény -effektus"-ként jelennek meg a Wagnerrel kapcsolatos sorsfordító események. Ezekben az életepizódokban Verdi gondolatai a dinamikus előrevivő elemek, Wagner csak indukálja a történéseket. Verdinek szinte már kényszerképzetévé válik a Wagner általi üldöztetés, pedig tulajdonképpen nem is a zeneköltővel viaskodik, hanem túlon túl felfokozott, talán önmagának sem megfogalmazott féltékenységgel. Minden Wagnerrel kapcsolatos információ az emocionális csúcsra juttatja, harag, elkeseredés, önmagában való kételkedés vesz erőt rajta.

"Nem, ez lehetetlen! - Nem emlékezett rá, hogy ennyire rossz ez a dolog. - Ez tévedés. - A látása zavarodott meg. ... Hogyan történt, hogy nem hiszek többé mindebben? Ki tette ezt velem? Csak egy válasz adódott, az értelmetlen és ezerszer adott válasz: Wagner!

A kemény és tüzes férfi szinte siránkozva s gyermek módjára kezdett perlekedni: Miért is kellett neki eljönnie? Minden oly szép volt azelőtt. Most kínoz engem. Nem tettem neki semmi rosszat! - De neki csak az én megsemmisítésem jár az esze. ... Mit is akart Wagnertől? Irigy volt talán? A német ragyogva, megcsodálva, minden percben teremtésre készen, ifjaktól körülrajongva, haladt vakítóan megvilágított útján.

A maestro egyszerre mélyen elpirult. Sziklaszilárd volt az elhatározása: Megírom a Lear! " ⁸

⁶ Franz Werfel: i. m.: 19. p.

⁷ Franz Werfel: i. m.: 19. p.

⁸ Franz Werfel: i.m.: 77.p.

Az idézett részletből világosan kiderül az én-érintettség egyre intenzívebbé válása. Wagner Verdi számára biztonságfosztó tényező, akivel örök harcban áll. Ez a küzdelem azonban csak gondolati síkon zajlik, hiszen tulajdonképpen nem találkoztak. Verdi rendkívül érzékenyen reagál minden olyan jelzésre, amelyben akár csak rejtetten is kettőjük összehasonlítása van. A regényben azonban csak Verdi gondolatait és érzéseit olvashatjuk, nem tudjuk meg, hogyan vélekedett Wagner Verdiről.

Az élettörténeti narratívumok sorában a jelen és a múlt eseményei keverednek, az összetartó szál Verdi én-elbeszéléseinek, önreflexióinak sora. Verdi élettörténeti forgatókönyvében olyan életminták szerepelnek, amelyek őt szerénnyé, de önmagát bátran vállaló emberré tették. Alacsony sorból küzdötte fel magát, aki az értékeket nagyra becsüli, s nehezen tudja elviselni a mellőztetést. A Wagnerhez fűződő kapcsolata már-már az üldözési mánia határát súrolja. Énje a negatív életesemények irányába fordul, s jóllehet küzd ellene, nem tudja kivonni ezek alól a hatások alól magát. A viselkedésszervezés biztonsága meginog, nem természetesen a megnyilvánulásai. Eleinte még magának sem akarja bevallani, hogy velencei útjának igazi célja: találkozni akar Wagnerrel. /Ajtómélyedésbe húzódik, messziről követi a gondolával, az ablakból lesi stb./ Eljut egészen odáig, hogy -amikor akaratlanul a háza felé sétál-, dilemmázni kezd, ne küldje-e be a névjegyét. Ekkor még nem teszi.

¶ Itelik még egy kis idő, s amikor úgy gondolja, számot kell vetni az életével, mégis rászánja magát, hogy meglátogatta Wagnert.

A találkozást úgy képzei, hogy Wagner elébe siet, s minden félreértést tisztáznak.

"Ő, Verdi majd beismeri: Nem kicsinylem le saját teljesítményemet. Aiddámmal azonban, melyet Ön Richard Wagner nem ismer, úgy látom lezárult az olasz opera fejlődése. Az olasz ifjúság elfordul a hazai hagyományoktól, és átpártol Önhöz és az ön zenedrámájához. ... volt életemnek olyan szakasza, midőn ez a megvetés, melynek egész súlya engem, mint nemzeti muzsikánk örökösét sújtott, nem volt közömbös nekem. De most már kellően megöregedtem ahhoz, hogy az abszolút műérték, dicsőség, utókor és a halhatatlanság kérdéseiről meglehetősen derűsen gondolkozzam ... Őszintén mondom. Higgyen nekem! Nincs ember, aki önnek tisztább szívből kívánna szerencsét, mint én."⁹

S akkor lássuk a valóságot. Verdi felöltözik, szívét is ünnepi ruhába öltözteti, s elindul. Olyan életesemény következik, amely -érzése szerint- meghatározó lesz számára.

"Ünnepi érzése nőttön nőtt. Így volt ez valahányszor életének nagy órái elé vonult. ... Csakhogy most sokkal szebb, tisztább és félelemtől mentesebb

⁹ Franz Werfel: i. m.: 298. p.

a megindultsága. Baráti szívet vitt az őt megvető ellenség elé, Wagner elé, akinek nevével húsz év óta akarta őt megsemmisíteni a világ gyűlölete. ¹⁰

A találkozás azonban nem sikerül, Wagner egy negyedórával korábban meghal.

Verdi ezen életszakaszában hosszú utat jár be. Ez az őnmaga legyőzésének folyamata, amíg eljut oda, hogy Wagnert nem tekinti ellenségnek, a vele kapcsolatos élményei már nem színezik negatíve érzését. Visszatalál önmagához.

"Wagner meghalt.

Eleinte szinte zavart érez, mintha hívatlanul, kéretlenül valami borzasztó, szentséges, és egészen bizalmas esemény tanúja lett volna. Aztán eszébe jut, hogy a gondolában, az egész idő alatt mily boldog várakozás, mily ünnepi érzés uralkodott rajta. S most megcsalatott. Wagner halott. Abban az órában halt meg, melyben útban volt, hogy felkeresse. ... Kétszer látta, harmadszor már nem volt szabad látnia. Miért? Tegnap éjjel hajszálon múlt, hogy ő maga nem halt meg. Válogatott kettőjük között a halál, tétovázott? Előbb az egyiket érintette, aztán mégis a másikat választotta? ...

A maestrónak az az érzése, mintha ez egy évtizedes párbaj, egy minden nap, és minden éjszaka megújuló párviadal lett volna, s most mégis ő a győztes, noha már megadta magát. ... A források hasonlatára gondolt:

Ki kell apadnia az egyiknek, hogy a másik buzoghassék." ¹¹

¹⁰ Franz Werfel: i. m.: 299. p.

¹¹ Franz Werfel: i. m.: 302. p.